

Metodika ietekmes uz vidi novērtējuma un teritoriju attīstības plānošanas pēcnovērtējumam

Vadošais pētnieks Dr. Ivars Pavasars

1. Ievads

Ietekmes uz vidi novērtējuma (IVN) un it īpaši stratēģiskā IVN (SIVN) pēcnovērtējums (angl. *follow-up*) Latvijā ir jauna IVN attīstības joma. Taču arī pasaulē SIVN pēcnovērtējums, tā metodika un reglamentācija ir pašā attīstības sākumstadijā un ir cieši saistīta ar SIVN monitoringu, kas konstatē izmaiņas dabā un salīdzina ar plānoto.¹ SIVN pēcnovērtējums kopā ar tā monitoringu varētu būt svarīgs instruments SIVN metodikas uzlabošanai Latvijā, gan analizējot prognozēto tendenču precizitāti, gan arī to kādu informāciju vispār ir būtiski SIVN iekļaut.

Latvijā jau ir izstrādāta un pieejama vismaz viena metodika stratēģiskā ietekmes uz vidi novērtējuma monitoringam. To ir izstrādājusi par SIVN atbildīgā valsts institūcija - Vides pārraudzības valsts birojs (VPVB) un tā ir pieejama biroja mājaslapā (<http://www.vpvb.gov.lv/lv/strategiskais-ivn/monitorings>). Savukārt projektā² izstrādātā

metodika tādējādi veidota lai nedublētu jau esošo VPVB metodiku, bet kā papildinājums vai papildu modulis, kas galvenokārt orientēts uz Latvijas lauku pašvaldību teritorijas plānošanas dokumentiem (attīstības stratēģija, programma, teritorijas plānojums). Ar lauku pašvaldībām tiek saprastas Latvijas pašvaldības, izņemot republikas nozīmes pilsētas un pierīgas novadus. Tomēr šāds krass nodalījums dabā neeksistē un metodika vai atsevišķi tās elementi v ar būt noderīgi visām pašvaldībām.

Tādējādi šī moduļa mērķis ir:

- 1) lauku pašvaldību specifikas iekļaušana metodikā;
- 2) globālo vides jautājumu adaptācija Latvijas apstākļiem.

Saskaņā ar VPVB metodikā norādīto attiecībā uz plānošanas dokumenta mērķi un apjomu (III nodaļa, Vispārēji norādījumi) šis modulis attiecas uz plānošanas dokumenta **mērķi** - zemes plānotā (atļautā) izmantošana, teritorijas attīstība un **apjomu** - reģionāls vai vietējs.

¹ Assessing impact: handbook of EIA and SEA follow-up. *Red. Agnus Morrison-Saunders un Jos Arts* (2004) Earthscan.

² Savs kaktiņš, savs stūrītis zemes - Latvijas lauku iedzīvotāju attīstības stratēģijas un kultūrvides pārmaiņas. ESF proj. Nr. 2009/0222/1DP/1.1.1.2.0/09/APIA/VIAA/087

2. Metodiskie norādījumi

Veidojot monitoringa programmu vai strādājot pie monitoringa ziņojuma ieteicams vispirms vēlreiz aktualizēt esošās vides problēmas. Izņemot ja vien ir pārlicība, ka SIVN ziņojumā (*Vides pārskatā*) ietvertās vides problēmas un mērķi ir aktuāli dotajā brīdī un pietiekoši pilnīgi apzināti (piem. SIVN veikts nesēns). Jo:

- SIVN *Vides pārskats* var būt sagatavots pirms ilgāka laika un var būt notikušas būtiskas izmaiņas;
- dažādu iemeslu dēļ ne visas pastāvošās vides problēmas var būt apzinātas un iekļautas *Vides pārskatā*;
- VPVB izstrādātajā metodikā norādīts, ka jāņem vērā arī vides pārskatā iepriekš neparedzēta ietekme, vai kas neatspoguļojās plānošanas dokumenta sagatavošanas stadijā

Esošās vides problēmas var aktualizēt un identificēt dažādi:

- pašvaldības speciālistu apspriedes vai "prāta vētras" veidā, piem. plānošanas nodaļas paplašinātā sanāksmē;
- speciāli šim nolūkam veicot aptauju;
- izmantojot kontroljautājumu sarakstu;
- apkopojot saņemtās sūdzības.

Aktualizētās vides problēmas papildina ar *Vides pārskatā* ietvertajām (ja tās *Vides pārskatā* ir identificētas, vai ja ir atšķirīgas).

Monitoringa nolūkam jāizvēlas indikatori, kuri raksturo šīs vides problēmas vai jautājumus. Tālāk šajā metodikā sniegti piemēri vairākiem vides jautājumiem, kuri var būt aktuālas tieši Latvijas lauku novados, kā arī norādīti iespējamie indikatori to monitoringam. Tie norādīti kā papildinājums VPVB metodikas 3. pielikumā esošajai tabulai "Plānošana dokumenta realizācija ietekmes novērtējumā (SIVN monitoringā) izmantojamie/ieteicamie indikatori".

Gan VPVB metodika, gan *Vides politikas pamatnostādņu* vides jautājumu analīze sadalīta 5 vides faktoru pamatgrupās: Ūdens, Gaiss, Zeme, Daba, Klimats. Tas pats iedalījuma princips saglabāts arī šeit (izņemot klimata sadaļā papildinājumu nav).

2.1. Gaiss

Vides politikas pamatnostādņu 2009. – 2015.gadam gaisa sadaļā tiek atzīts, ka gaisa kvalitāte Latvijā kopumā ir labā stāvoklī un pārsniegumi konstatēti tikai Rīgā NO₂, PM₁₀ un benzolam.

Tādējādi lauku pašvaldībās problēmas ar gaisa kvalitāti visdrīzāk var būt saistītas ar nelabvēlīgu smaku rašanos un izplatīšanos no ar lauksaimniecību saistītām darbībām (cūkaudzēšanas kompleksi un to attiecīgā mēslu izkliedēšana uz laukiem, biogāzes stacijas u.c.)

Diemžēl ar smaku rašanos un izplatīšanos saistītās problēmas un konfliktsituācijas mēdz būt ļoti sarežģīti risināmas. Veikt objektīvus smaku mērījumus ir ļoti grūti un

sasniegt pilnīgu objektivitāti pat neiespējami. Jo smaku rašanās un izplatīšanās saistīta ar daudz citiem laikā un telpā mainīgiem un grūti fiksējamiem faktoriem (vēja stiprums un virziens, gaisa temperatūra un mitrums, smaku rašanās biežums un intensitāte u.c.), kā arī smakām piemīt liela subjektīvās uztveres komponente. Līdz ar to veikt neapstrīdamus smaku intensitātes mērījumus ir ļoti grūti.³

Monitoringa uzdevums būtu pēc iespējas precīzi aprakstīt smaku rašanos un izplatību, reģistrējot arī iedzīvotāju sūdzības, iedzīvotāju skaitu ietekmētajās teritorijās.

SIVN priekšmets	Plānošanas dokumenta/SIVN mērķis	Izmantojamie indikatori (kvantitatīvie un kvalitatīvie izejas dati)
Gaisa kvalitāte (Smakas)	Nodrošināt labu gaisa kvalitāti (atbilstošu likumdošanas prasībām)	<ul style="list-style-type: none"> - Saņemtās (uzklausītās) iedzīvotāju sūdzības; - Iedzīvotāju skaits smaku ietekmētajās teritorijās (ja iespējams, kartogrāfisku informāciju); - Smaku raksturs un avoti; - Smaku izplatīšanās biežums (periodiskums).

Šādi monitoringa rezultāti var pārklāties ar kāda konkrēta objekta noteiktajām monitoringa prasībām. Tā kā SIVN attiecas uz visu plānošanas dokumenta teritoriju, tad svarīgi attiecībā uz vides problēmām (šinī gadījumā konkrēti smaku problēmām) ir apzināt visu pašvaldības teritoriju. Un tā kā SIVN attiecas uz konkrētu plānošanas dokumentu, jānosaka vai un kādā mērā tieši teritorijas plānojums ir bijis problēmu izraisītājs, kas savukārt ļautu plānojumā pieņemt koriģējošas izmaiņas ja tās būtu nepieciešamas.

2.2. Ūdens

Tradicionāli ar virszemes un pazemes ūdens kvalitātes nodrošināšanu saistīta notekūdeņu attīrīšanas ietaišu darbības kvalitāte (vai izplūstošie notekūdeņi ir pietiekami labi attīrīti). Protams, arī iespējamu neattīrītu notekūdeņu izplūdes. Ar šīm problēmām saistītie monitoringa parametri sniegti VPVB metodikā, piemēram, punktveida piesārņojuma avotu norādīšana, slāpekļa (Nkop) un fosfora (Pkop) izplūde

³ Pētījuma rezultāti rāda, ka ļoti efektīva metode smaku problēmu risināšanā ir tieša iesaistīto pušu savstarpējā komunikācija un izprotošas attieksmes veidošana vienam pret otru (piem. tieša uzņēmēju un iedzīvotāju sadarbība un komunikācija). Arī ārvalstu investoru gadījumā. Problēmu risināšana mērījumu, pārbaužu un juridiskā ceļā jāatstāj kā pēdējais variants.

ūdenī no punktveida avotiem, monitoringa ziņojumā īpaši varētu izcelt tieši iespējamus izplūdes normatīvu pārsniegumus.

Taču lauku reģionos vides problēmas var būt saistītās arī ar mazu ūdensteču dabisku aizdambēšanos un lielu organisko vielu ienesi no trūdošās koksnes un lapām ieskalojoties no krastiem vai lapām sakrītot tieši ūdenstecē. Trūdošās koksne paaugstina organisko vielu daudzumu un samazina skābekļa pieejamību, tādējādi īpaši pasliktinot lašveidīgo zivju dzīvošanai nepieciešamos apstākļus. Gan atmirušo un laužo koku stumbru, gan bebru veidotie dambji apgrūtina zivju pārvietošanos un šādus upes posmus nepieciešams attīrīt. Pavasara un rudens plūdu laikā mazāki aizsprostojumi tiek aiznesti ar palu ūdeņiem, taču lielāku ļaunumu nodara tieši lielākie dambji, kurus palu ūdeņu nespēj aiznest un tāpēc tie kļūst par ilggadīgiem. Dambji izraisa arī tecējuma ātruma maiņu un bijušajās straujtecēs veidojas lēnteces posmi, kas savukārt izmaina augu valsti un zivju populāciju. Mazo ūdensteču ilglaicīga aizdambēšanās izraisa arī nepietiekamu virszemes ūdens novadīšanu no plašākām teritorijām un tās sāk pārpurvoties, palielina plūdu bīstamību tuvējā apkārtnē.

Tādējādi šādu vides problēmu gadījumā ieteikums iekļaut stipri aizaugušu vai aizdambētu ūdensteču saistītos indikatorus:

SIVN priekšmets	Plānošanas dokumenta/SIVN mērķis	Izmantojamie indikatori (kvantitatīvie un kvalitatīvie izejas dati)
Ūdensobjektu stāvoklis	Uzlabot un nodrošināt virszemes ūdens kvalitāti	<ul style="list-style-type: none"> - Aizauguši, krastos apauguši, aizdambējušies ūdensteču posmi (piem. garums km), kurus nepieciešams attīrīt; - Attīrītie ūdensteču posmi; - bebru skaita izmaiņas; - Nojauktie bebru vai sakritušo koku aizsprosti - Dati par zivju populāciju izmaiņām (it īpaši lašveidīgo populācijas) - Skābekļa koncentrācija ūdenstecēs - Pārpurvošanās tendences.

2.3. Zeme

Teritorijas plānojums ir telpiskas informācijas dokuments, kas attiecas tieši uz zemes plānoto (t.i. atļauto) izmantošanas veidu. Līdz ar to šajā sadaļā būtu iespējams veikt paša teritorijas plānojuma noteikto zemes izmantošanas monitoringu - zemes faktisko izmantošanu atbilstību plānotajai. To var saukt par teritorijas plānojuma iekšējās atbilstības monitoringu - vai teritorijas tiek izmantotas atbilstoši plānojumā noteiktajam un kādā tieši veidā, vai rodas kādas konfliktsituācijas vai neparedzētas situācijas utt.⁴

Kā jau norādīts, lai noteiktu, ka tieši teritorijas plānojums ietekmējis kādus vides stāvokļa parametrus, jānosaka kas mainījies zemes izmantošanā saskaņā ar teritorijas plānojumu:

SIVN priekšmets	Plānošanas dokumenta/SIVN mērķis	Izmantojamie indikatori (kvantitatīvie un kvalitatīvie izejas dati)
Zemes resursi	Ražošanas teritorijas	- Ražošanas objektu attīstība (skaits, aizņemtā platība, nozares u.c. piemēroti indikatori); - Vai ar ražošanu saistīti objekti attīstās arī ārpus noteiktajām ražošanas teritorijām;
	Lauksaimniecības teritorijas	- Lauksaimniecības attīstība (darbojošos saimniecību skaits u.c. piemēroti indikatori) - darbojošos saimniecību lielumi - Apstrādātās zemes platība - Nopļauto pļavu platība - Lauksaimnieciskās

⁴ Assessing impact: handbook of EIA and SEA follow-up. Red. Agnus Morrison-Saunders un Jos Arts (2004) Earthscan. Šajā rokasgrāmatā SIVN pēcnovērtējums tiek iedalīts četros veidos: 1) *Conformance follow-up* - analizē, vai attīstība notiek saskaņā ar plānoto un noteikto, ar izvirzītajiem mērķiem un prasībām; 2) *Performance follow-up* - koncentrējas uz notiekošo darbību efektiem un salīdzina situāciju ar prognozēto; 3) *Uncertainty follow-up* - noskaidro neparedzētus un neprognozētus efektus un analizē jautājumus kas saistīti ar lielu nenoteiktību; pēc tam var būt nepieciešami attiecīgi rīcības plāni koriģējošām darbībām; 4) *Dissemination follow-up* mērķis ir uzlabot plānošanas un SIVN procesu pēc iespējas noskaidrojot radīto efektu cēloņsakarības un nodrošinot pēcnovērtējuma rezultātu izplatīšanu un analīzes atgriezenisko saikni (*feed-back*).

		produkcijas apjoms - Minerālmēslu un augu aizsardzības līdzekļu lietojums (arī no atsevišķām, lielākajām saimniecībām kg/ha) - lai redzētu tendences. - Bojātās vai nepilnīgā meliorācijas sistēma; - Bebru, kritušo koku problēma mazajā upēs; - Citas ar pārpurvošanos saistītas problēmas (slūžu darbība u.c.) - Aizaugušās vai aizaugošās teritorijas
	Mežu teritorijas	- Transformētās platības
	Apbūves teritorijas	- Izsniegto būvatļauju skaits (pa grupām) - Objektu nodošana ekspluatācijā - Iedzīvotāju skaita izmaiņas

Zemes faktoru apakšsadaļā var iekļaut arī ar atkritumu apsaimniekošanu un piesārņojumu saistītos jautājumus.

Līdztekus mērķiem un indikatoriem kas norādīti VPVB metodikas 3. pielikuma tabulā⁵, papildus var iekļaut mežu piesārņojuma pakāpi ar atkritumiem, kas diemžēl vēl aizvien uzrādās kā problēma daudzos novados un bieži tiek identificēta un uzsvērtā tieši no iedzīvotāju puses kā vides problēma.

Latvijas Vides, ģeoloģijas un meteoroloģijas centra (LVĢMC) mājaslapā pieejamajai piesārņoto un potenciāli piesārņoto vietu datubāzei ir aizvien lielāks risks kļūt neaktuālai. Šī datubāze tika izveidota balstoties uz pašu pašvaldību sniegto informāciju. Taču tai ir jēga, ja piesārņotās vietas tiek attīrītas, bet potenciāli piesārņotajās tiek noteikti nepieciešamie pasākumi to sakopšanai vai attīrīšanai un adekvātā termiņā tas tiek veikts. Ja ilgstoši nekas netiek darīts, notiek pašattīrīšanās procesi, vai sliktākajā gadījumā piesārņojums izplatās tālāk. Ir gadījumi, kad datubāzē uzrādītās vietas jau ir sakārtotas un tiek jau izmantotas citiem mērķiem bez īpašas piesārņojuma izpētes, bet aizvien parādās LVĢMC datubāzē.

⁵ Nav ļoti būtiski zem kāda SIVN priekšmeta nosaukuma ietilpina atkritumu un piesārņoto vietu jautājumus, taču ar augsnes kvalitāti varētu saprast lauksaimniecisko augsnes kvalitāti un atkritumu un piesārņojuma jautājumiem izdalīt atsevišķu priekšmeta nosaukumu. Piemēram "Atkritumi un piesārņojums".

SIVN priekšmets	Plānošanas dokumenta/SIVN mērķis	Izmantojamie indikatori (kvantitatīvie un kvalitatīvie izejas dati)
Atkritumi un piesārņojums	Sakārtot un uzlabot atkritumu apsaimniekošanas sistēmu	- Nelegāli piesārņoto vietu skaits (mežos vai citur); - Talkās vai citādi sakopto vietu skaits; - Kopējās tendences piesārņojumam ar nelegāli izgāztiem atkritumiem.
	Izpētīt, sakārtot vai attīrīt piesārņotās un potenciāli piesārņotās vietas	- Vietas, kur būtu jāveic piesārņojuma izpēte; - Sakārtotas vai attīrītas vietas, kuras būtu jāizņem no datu bāzes.

2.4. Daba

Vides politikas pamatnostādņēs 2009. – 2015.gadam teikts, ka "Latvijā ir senas dabas aizsardzības tradīcijas, kuras kopīgi ar salīdzinoši neattīstīto tautsaimniecību nodrošinājušas iespēju saglabāties daudzām sugām un biotopiem, kuri Rietumeiropā ir jau izzuduši." Tas galvenokārt būtu attiecināms tieši uz lauku novadu pašvaldībām. Šajā sakarībā jēdziens, ko plaši izmanto dabas aizsardzībā ir bioloģiskā daudzveidība un tās saglabāšana ir viena no Latvijas vides politikas pamatnostādņēm. Ko tas nozīmē Latvijas lauku gadījumā?

Katrai sugai ir savi dzīvošanai vispiemērotākie apstākļi. Tāpēc ir, piemēram, gan sugas, kuru dzīvošanai nepieciešams mežs, gan sugas, kurām nepieciešamas pļavas. Kā zināms, Latvijas apstākļos ja pļavas nenopļauj vai nenogana, tās aizaug un tādējādi izzūd dzīves vide daudzām sugām. Daudzas sugas dzīvo arī tieši robežteritorijās, piemēram, mežs-izcirtums, pļava-mežs, pļava-krūmājs, pļava-tūrums utt. Līdz ar to dažādība zemes virsmas apaugumā un izmantošanā nodrošina arī sugu saglabāšanu un to bioloģisko daudzveidību.

Bioloģiskā daudzveidība samazinās arī gadījumos, ja netiek veiktas saimnieciskās darbības. Lauksaimniecības zemju aizaugšanas rezultātā bioloģiskā daudzveidības samazinās.

Mežu platību palielināšanās (aizaugot lauksaimniecības zemēm vai veicot to plānotu transformāciju) samazina bioloģisko daudzveidību.

Izcirtumi un kailcirtes var tieši palielināt bioloģisko daudzveidību.

Tādēļ maldīgs ir arī uzskats, ka vienmēr dabas aizsardzībai ideālie apstākļi ir pilnīgi izslēdzot cilvēku un tā darbības no teritorijas. Līdz ar to tabulā sniegti iespējamie indikatori, kas varētu būt piemēroti šo jautājumu monitoringam tieši lauku novados.

SIVN priekšmets	Plānošanas dokumenta/SIVN mērķis	Izmantojamie indikatori (kvantitatīvie un kvalitatīvie izejas dati)
Īpaši aizsargājamās dabas teritorijas (ĪADT)		<ul style="list-style-type: none"> - Iedzīvotāju skaits ĪADT; - Darbojošos saimniecību skaits ĪADT; - Apstrādātās lauksaimniecības platības (aramzeme, pļavas); - Nopļauto pļavu platība; - Ainavas pasliktināšanās/uzlabošanās salīdzinot ar ainavu ārpus ĪADT; - Ierobežojumu (vai tikai iedomāto ierobežojumu, birokrātiskā sloga) negatīvā ietekme uz saimniecisko darbību; - Tūrisma infrastruktūras uzlabojumi; - Tūrisma attīstība. Labiekārtotu objektu skaits vai apraksts, apmešanās vietu skaits; - Ienākumi no tūrisma.
Sugas un biotopi	Saglabāt un veicināt biotopu un vietējo savvaļas sugu daudzveidību	<ul style="list-style-type: none"> - Aizaugošo zemju platības; - Nopļauto pļavu platības; - Kopējās mežu platības (reālās); - Meža zvēru daudzums; - Iedzīvotāju sūdzības par meža zvēru nodarītajiem kaitējumiem;
Ainavas aizsardzība	Saglabāt ainavas daudzveidību Uzlabot ainavas kvalitāti	<ul style="list-style-type: none"> - Ainavas izmaiņas; - Sagruvušās ēkas (gan tās, kas uzskaitītas kā potenciāli piesārņotas teritorijas, gan citas);

		- Neapsaimniekotas un aizaugošas teritorijas;
Saimnieciskā darbība	Veicināt dabas aizsardzības un saimniecisko interešu līdzsvarotību	- Konfliktgadījumi, kur teritorijas plānojuma rezultātā sadūrās dabas aizsardzības un saimnieciskās intereses; - Ierobežojumu (vai tikai iedomāto ierobežojumu, birokrātiskā sloga) negatīvā ietekme uz saimniecisko darbību;

IEGULDĪJUMS TAVĀ NĀKOTNĒ

ESF projekta "Savs kaktiņš, savs stūrītis zemes – Latvijas lauku iedzīvotāju attīstības stratēģijas un kultūrvides pārmaiņas" Nr. 2009/0222/1DP/1.1.1.2.0/09/APIA/VIAA/087 ietvaros.